

*Жакияева М.А., Приходько Л.А.*ТАМАК-АШ ӨНӨР ЖАЙЫ ЧҮЙ ОБЛУСУНУН АГРОӨНӨР
ЖАЙ КОМПЛЕКСИНИН ОБЪЕКТИСИ КАТАРЫ*Жакияева М.А., Приходько Л.А.*ПИЩЕВАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ КАК ОБЪЕКТ
АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА ЧУЙСКОЙ ОБЛАСТИ*M. Zhakiyeva, L. Prikhodko*FOOD INDUSTRY AS AN OBJECT OF THE AGRO-INDUSTRIAL
COMPLEX OF THE CHUI REGION

УДК: 38.436.33(575.2) (04)

Макалада Чүй облусунун айыл чарбасынын, тамак-аш өнөр жайына тийгизген таасири, ошондой эле тамак-аш өнөр жайынын өнүгүшү белгиленет. Облус айыл чарба тармагы боюнча республикадагы алдынкы аймактардын бири. Кыргызстан агрардык мамлекет болгондуктан айыл чарба тармактарынын өнүгүшүнө көбүрөөк көңүл бурулат, себеби агрардык сектор экономиканын негизги түзүүчүсү. Айыл чарба тамак-аш өнөр-жайынын сырьелук базасы болгондуктан, алар тыгыз байланышта. Калкты азык-түлүк менен камсыз кылуу үчүн областын азык-түлүк комплексинде тамак-аш өнөр жайынын орду, ошондой эле айыл чарба тармактарынын облус боюнча жайгашуусу жана өнүгүшү аныкталган. Айыл чарбасынын башка тармактар менен өндүрүштүк байланыштарын чыңдоо, айыл чарбаны камсыздоо, азыкты кайра иштетүү жана даяр азыкты, керектөө предметтерин керектөөчүлөргө жеткирүүнү көрсөтөт.

Негизги сөздөр: айыл чарба, агроөнөр жай, сырьё, тамак-аш, тармак, интеграция, өнөр жай, комплекс, структура.

В статье отмечается влияние сельского хозяйства Чуйской области на пищевую промышленность, а также развитие пищевой промышленности. Область является одним из ведущих регионов республики по сельскому хозяйству. Так как Кыргызстан является аграрным государством, больше внимания уделяется развитию отраслей сельского хозяйства, ведь аграрный сектор является основной составляющей экономики. Сельское хозяйство является сырьевой базой пищевой промышленности, они тесно связаны между собой. Роль пищевой промышленности в продовольственном комплексе региона в обеспечении населения продуктами питания, а также развитие и размещение отраслей сельского хозяйства по области. Укрепляет производственные связи с другими отраслями сельского хозяйства, обеспечивает сельское хозяйство, переработку пищевых продуктов и доставку готовой продукции и товаров народного потребления потребителям.

Ключевые слова: сельское хозяйство, агропромышленный, сырьё, продовольствие, отрасль, интеграция, промышленность, комплекс, структура.

The article notes the influence of agriculture in the Chui region on the food industry, as well as the development of the food industry. The region is one of the leading regions of the republic in agriculture. Since Kyrgyzstan is an agrarian state, more attention is paid to the development of agricultural sectors, because the agricultural sector is the main component of the economy. Since agriculture is the raw material base of the food industry, they are closely related. The role of the food industry in the food complex of the region in providing the population with food, as well as the development and distribution of agricultural sectors in the region. Strengthens production ties with other branches of agriculture, provides

agriculture, food processing and delivery of finished products and consumer goods to consumers.

Key words: agriculture, agro-industrial, raw materials, food, industry, integration, industry, complex, structure.

Салттуу түрдө, негизги иши айыл чарба сырьесун пайдаланууга негизделген тармактар, агроөнөр жай комплексинин бирдиктүү өзүнчө чөйрөсүнө кирет. Агроөнөр жай комплексин түзүүнүн жана өнүктүрүүнүн негизи агроөнөр жайлык интеграция болуп саналат. Маалым болгондой, сырьё эл чарбасынын кайсы гана тармагын өнүктүрүү болбосун негизги компоненти болуп саналат. Калкты азык-түлүк менен камсыз кылуу үчүн областын азык-түлүк комплексинде тамак-аш өнөр жайынын орду маанилүү. Тамак-аш өнөр жайынын тармактары экономиканын агрардык сектору менен ажырагыс байланышта каралат, анткени айыл чарба сырьёсу негизинен тамак-аш өнөр жайы тарабынан кайра иштетилет. Азык-түлүк жана түздөн-түз эл керектөөчү товарларды чыгарууга тартылган тармактардын катышы агроөнөр жай комплексинин тармактык структурасы болуп саналат. Бирок, айыл чарбасы менен байланышынын денгээлине жараша аларда белгилүү айыл чарба сырьёлору бар. Аларга эт (мал жана канаттууларды кайра иштетүү), сүт (капа сүттү коюу жана кургак сүт, май, сыр өндүрүү), ун жана акшак, май экстракциялоо (май үрөндөрүн кайра иштетүү), бак-чарба продукциялары (мөмө-жемиштерди кайра иштетүү) кирет [1].

Айыл чарбасы айыл чарба продукциясын өндүрүү жана кайра иштетүүдөн турат. Бул тармак кошумча наркты жана эмгекти көп талап кылгандыгы менен өзгөчөлөнөт. Тамак-аш өнөр жайынын, атап айтканда тамак-аш өнөр жайынын басымдуу өнүгүшү, негизинен жагымдуу климаттык шарттар жана айыл чарба сырьёсунун болушу менен аныкталат, бүтүндөй өнөр жайды өнүктүрүүнүн эң маанилүү аймактык өзгөчөлүгү болуп саналат. Шаар четиндеги зонанын чарбаларында мал чарбасынын бардык тармактары адистетириүүнүн башка деңгээли менен өнүгүп жатат. Азыркы учурда күнөскана чарбасын өнүктүрүү жыл бою калкты жаңы жашылчалар, мөмө-жемиштер жана мөмөлөр менен үзгүлтүксүз камсыз кылуу маселесин чечүүнүн жолу болду. Күнөскалардын пайда болушу

менен кышкы мезгилде жашыча-жемиштердин наркынын төмөндөшү байкалат [2].

Айыл чарба сырьёсу тамак-аш өнөр жайынын экономикасына жана уюштуруусуна олуттуу таасирин тийгизген бир катар белгилерге ээ.

Бул айыл чарбасын башка тармактар менен өндүрүштүк байланыштарын чыңдоо процесси, алар айыл чарбаны камсыздоо, азыкты кайра иштетүү жана даяр азыкты жана керектөө предметтерин керектөөчүлөргө жеткирүү болуп саналат. Азыркы учурда айыл чарба азыгынын 80% жакыны кайра иштетүү өнөр жай чөйрөсүнө тапшырылат. Ошол эле учурда тамак-аш өнөр жайынын бул тармагында өзгөчө маанилүү ролу аныкталган эмес, ал (башка нерселер менен катар) адамдардын тамак-ашта керектөөлөрүн канааттандыруу үчүн материалдык базаны түзөт.

Ошону менен бирге агроөнөр жай комплексин структуралаштырууга азыркы мамиле мамлекеттик органдардын көңүлүн анын айрым бөлүмдөрүн жана тармактарын өнүктүрүүгө бөлүштүрүүнү гана эмес, бул өнүгүүнү финансылоону да алдын-ала аныктайт.

Биздин түшүнүгүбүздө, агроөнөр жай комплекси – бул өз ара байланышкан, бирок салыштырмалуу өз алдынча үч экономикалык чөйрөнү камтыган татаал көп тармактуу өндүрүштүк-экономикалык система:

1. Агроөнөр жай комплексинин негизги звеносу – айыл чарба. Айыл чарба 80 тармактан продукциясынын дээрлик жарымы ушул тармакта чыгарылат.

2. Комплекстин курамына айыл чарба сырьёсун даярдоо, ташуу, сактоо, кайра иштетүү, ошондой эле акыркы продукцияны сатуу менен алектенген тармактардын жана ишканалардын комплекси кирет. Бул аянтка акыркы продукциянын жалпы көлөмүнүн 40 пайызы жана бардык өндүрүштүк негизги фондунун 20 пайызы жана агроөнөр жай комплексинде иштегендердин саны туура келет.

3. Агроөнөр жай комплексинин дагы бир бөлүгүнө комплексти өндүрүш каражаттары менен камсыз кылуучу тармактар: айыл чарбасы үчүн машина куруу, тамак-аш жана жеңил өнөр жай, минералдык жер семирткичтерди жана өсүмдүктөрдү жана жаныбарларды коргоонун химиялык каражаттарын өндүрүү, жабдууларды жана машиналарды оңдоо, курулуш кирет. Агроөнөр жай комплексинин бул багыты өзүнүн максатына ылайык айыл чарбасында да, агроөнөр жай комплексинин башка тармактарында да өндүрүштү индустриялаштырууну жана интенсификациялоону аныктайт. Ал акыркы продукциянын 10%ке жакынын, негизги өндүрүш фонддорунун 13%ин жана агроөнөр жай комплексинде иштегендердин санынын 20%ин түзөт.

Республиканын 7 административдик-аймактык бирдигинин бири болгон Чүй облусу өлкөнүн айыл

чарба дүң продукциясынын 1/3 бөлүгүн берет, өлкө аймагынын 10%ын гана ээлеп, дан эгини республиканын жалпы өндүрүшүнүн 31%, кант кызылчасы 90%, картошка 21%, жашылча 40%, эт 24%, сүт 26%, жумуртка 52% берет.

Чүй облусунун өнөр жай өндүрүшүнүн жалпы көлөмүндө тамак-аш өнөр жайы - 12,7%, ун тартуу жана тоют өнөр жайы - 2,8% түзөт.

Чүй облусунда эт өндүрүүнүн интенсивдүү өсүшү байкалууда мал чарба продуктылары бара-бара калктын өздүк чарбасына айланууда. Бүгүнкү күндө 22 этти кайра иштетүүчү ишканалар бар. Мекеменин маалыматы боюнча, 22 эт комбинатынын 5и продукцияны ЕАЭБде жана үчүнчү өлкөлөргө экспорттоого укуктуу башкача айтканда, булар ЕАЭБ реестрине киргизилген компаниялар.

Учурда 144 сүт өндүрүү боюнча ири орто жана чакан ишканалар катталган. Алардын арасында Чүй облусундагы «Бишкек сүт» республикадагы эн ири ишканасы. Башка райондордо жана шаарларда сүт компаниялар негизинен сүттү жеке чарбалардан сатып алып аны кайра иштетишет. Булар ОсОО «Кант сүт», ОсОО «Үмүт», ЖАК «Шоро», ЖЧК «Шин-Лайн», ЖАК «Ак-Жалга», АФ «Чабрец», ОсОО «Белая Река» ж.б. ишканалары. Ата мекендик сүт азыктары экспорттолгон негизги өлкөлөр Орусия жана Казакстан.

Чүй облусу Кыргыз Республикасынын өнөр жай өндүрүшүндө негизги орунду ээлейт. Облустагы тамак-аш өнөр жайлары Бишкек, Кант, Токмок, Кара-Балта шааларында жакшы өнүккөн. Кыргызстанда катталган чарбалык субъекттердин эң көп саны (анын ичинде Токмок шаары) - 20489 (16,6%), Сокулук - 20411 (16,6%), Ысык-Ата - 17754 (14,4%), Аламүдүн - 17213 (14,0%) жана Жайыл - 15621 (12,7%), эң аз сан чарбалык субъектилер Панфилов районунда - 6534 (5,3%) катталган. Облустагы чакан жана орто бизнестин эң чоң үлүшү Аламүдүн районуна (20,1%), Ысык-Ата жана Москвага (ар бири 18,2%), Сокулукка (13,5%) жана Токмок шаарына (14,0%) туура келет [4].

Чүй облусу өнөр жайы менен катар айыл чарба продукциялары менен атактуу облус, республиканын негизги кампасы болуп саналат, анын айыл чарба жерлеринин жалпы аянты 1303,7 миң га, анын ичинен 444,8 миң га айдоо, 10,4 миң гектарды көп жылдык өсүмдүктөр, 30, 2 миң гектарын чабындылар, 20 миң гектарын жайыттар ээлейт.

Республикадагы бодо малдын 20%, үй канаттууларынын 43%тен ашыгы облустун мал чарбачылыгында топтолгон. Жылкы, кой-эчки чарбалары да өнүккөн. Чүй өрөөнүнүн дыйкандары өз продукцияларын: дан (ун), кант кызылчасы (кант), мөмө-жемиштерди күйүүчү-майлоочу майларга, минералдык жер семирткичтерге, айыл чарба техникаларына жана жабдууларына алмаштырууга кызыкдар [3].

Облуста айыл чарба өндүрүшүнүн базасында тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайы жетишээрлик өнүккөн. Чүй облусунда республикадагы жалпы өндүрүлгөн ундун 30%ке чейини, кум шекердин 94%ин, этил спиртин, арак жана алкогольдук ичимдиктердин 30%ин, минералдык суунун 50%ин, сыранын 37%ин өндүрөт.

«Кайыңды-Кант» ААК жана «Кошой» ААК кант кызылчасынан кант өндүрүүчү ишканалар болуп саналат. Азыркы «Кайыңды-Кант» ААК жана «Кошой» ААК экологиялык жактан таза табигый чийки заттан жасалган продукциянын жеткиликтүү баасына жана жогорку сапатына кепилдик берет. Айыл чарба өсүмдүктөрдү экспертизалоо боюнча Департаменттин үрөндөрдү экспертизалоо Борбордук лабораториясы «Кайыңды-Кант» жана «Кошой» ААК менен 2016 жылдан бери тыгыз байланышта кызматташат.

2016-ж. баштап 2021-ж. чейин «Кайыңды - Кант» ААК кант кызылчасынын импорттук үрөнү Француз жана Германиялык селекциясынан алып келген [4].

«Алтын-Куш» ААК, «Ак-Куу» АК, «ТриТ» ЖЧКсы, «Кыргызское» АК, «Ат-Башинский» канаттуулар фабрикасы канаттуулардын азыктарын: эт, жумуртка, мамык өстүрүүгө жана өндүрүүгө адистешкен. Керектүү инфраструктура бар (имараттар, имараттар, жабдуулар ж.б.). Жабдууларды модернизациялоого, бакма канаттуулардан колбаса чыгаруунун технологияларын иштеп чыгууга, пате, жумуртка порошкторун чыгарууга жана тоют (соя, жүгөрү жана башка) өндүрүү аянттарын кеңейтүүгө кызыкдар.

Чүй облусунда минералдык жана тамак-аш газдалган сууларды өндүрүүнү «Артезиан» ЖЧКсы, «Шоро» ЖЧКсы жана башка ишканалар ишке ашырышат.

Жалпысынан Чүй облусунда бул тармакта 3 кант заводу, 2 эт комбинаты, 7 түрдүү кубаттуулуктагы сүт заводу, 3 сыра заводу, 4 шарап заводу, 4 консерва заводу, ошондой эле ун тартуучу жана жарма ишканалары Токмок, Кара-Балта, Кант, Шопоков, Жайыл жана Москва райондорунда жайгашкан.

Чүй облусунда өнөр жай жана айыл чарба өндүрүшүн келечектүү өнүктүрүү үчүн олуттуу мүмкүнчүлүктөр бар, анын негизги факторлору:

- иштеп жаткан ишканаларды реконструкциялоо жана кеңейтүү;
- сугат жерлеринин аянтын кеңейтүү жана айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүн жогорулатуу;
- малдын санын жана продуктуулугун жогорулатуу.

Адабияттар:

1. Анализ освоенности и распаханности с/х угодий по странам мира. // <http://kadastrua.ru/samostoytelnye-raboty/55-analiz-osvoennosti-i-raspakhannosti-selskohozyajstvennykh-ugodij>
2. Бакиров Н.Б. Чуйская долина (Экономико-географическая характеристика). - Бишкек: Илим, 1995.
3. Источник: Национальный статистический комитет Кыргызской Республики за 2021 год.
4. Отчет по социально-экономическому развитию Чуйской области за 2019 год.
5. Сатылганова Э.Ш. Пищевая промышленность в разрезе агропромышленного комплекса. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2017. № 1. С. 85-90.